

مدل‌یابی شاخص‌های توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران ایران

مهدی چرمچیان لنگرودی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۶/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۱۰/۲۶

چکیده

در سال‌های اخیر، مفهوم توانمندسازی کشاورزان بخش جدائی‌ناپذیر سیاست‌های سازمان‌های غیردولتی و توسعه برای حمایت از توسعه روستایی و کشاورزی شده است. هدف کلی این تحقیق، مدل‌یابی شاخص‌های توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران ایران بود. برای دست‌یابی به این هدف، شاخص‌های توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان و عوامل تاثیرگذار بر آن شناسایی شدند. جامعه آماری تحقیق شامل ۱۳۶۸۲۳۳ کشاورز استان مازندران بود. برآورد حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران انجام شد. نمونه‌گیری طبقه‌ای با اختصاص متناسب در این مطالعه به کار برده شد. روش‌شناسی تحقیق، ترکیبی از روش‌های کمی و توصیفی-استنباطی بود. برای تجزیه تحلیل داده‌ها از SPSS 16 و LISREL استفاده شد. مقدار آلفای کرونباخ و تنای تریبی هر دو ۰/۹۱ به دست آمد. میانگین سن و سابقه کار کشاورزی کشاورزان به ترتیب ۴۹/۳۱ و ۲۵/۵۸ سال بوده است. همچنین ۲۲ درصد واریانس توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران توسط چهار عامل منابع وام‌گیری، راهکارها (عوامل مثبت)، روش‌های آموزشی و موانع تبیین شد. بانک در رتبه اول منابع وام‌گیری کشاورزان استان مازندران بود. دادن وام و اعتبارات به کشاورزان در رتبه اول راهکارها (عوامل مثبت) برای توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران بود. سطح سواد پایین مهم‌ترین مانع در توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران بود. همچنین مناسب‌ترین روش از دیدگاه کشاورزان، شرکت در مدرسه در مزرعه کشاورز تشخیص داده شد.

واژه‌های کلیدی: شاخص‌های توانمندسازی روان‌شناختی، کشاورزان، مازندران

مقدمه

در سال‌های اخیر، مفهوم توانمندسازی کشاورزان بخش جدائی‌ناپذیر سیاست‌های سازمان‌های غیردولتی و توسعه برای حمایت از توسعه روستایی و کشاورزی شده است (۱۷). واژه توانمندسازی در دهه ۱۹۹۰ بیشتر رایج شد (۲۳). توانمندسازی عبارت است از یک مکانیزم یا فرایندی که از طریق آن افراد، سازمان‌ها و گروه‌ها می‌توانند بر امور و کارهای خود اشراف بیشتری داشته باشند. به طوری که افراد، سازمان‌ها و گروه‌ها با کسب قدرت بالایی، کنترل بر منابع، اعتمادسازی، ظرفیت‌سازی و مشارکت فعال، هدایت مسیر زندگی را بدست آورند (۲۷).

مهم‌ترین مرحله توانمندسازی نقطه شروع آن است. این نقطه در درون افراد قرار دارد (۴). برای حرکت در چهارچوب توسعه به ویژه در خصوص منابع انسانی توانمند ابتدا باید از تغییرات فکری و نگرشی فرد آغاز کرد (۳). ترویج وسیله‌ای مهم و غیرقابل چشم‌پوشی برای ایجاد تغییرات داوطلبانه در افراد است (۱، ۳۰). همچنین توانمندسازی

از جایی آغاز می‌شود که بی‌قدرت‌ترین افراد (افراد فقیر و حاشیه‌ای مثل زنان) جای دارند و باعث می‌شود مردم از بیرون فرایند توسعه به درون آن آورده شوند (۱۶). برخی از مطالعات انجام شده در زمینه توانمندسازی در جدول ۱ آمده است.

برای توانمندسازی کشاورزان باید به عواملی مانند دانش و یا آموزش‌های مهارتی (۹، ۱۶ و ۲۰)، سازمان کشاورزان، روش‌های مناسب (۱۷)، عضویت در یک سازمان (۱۰)، اعتبارات خرد (۱۱ و ۳۶)، اعتماد به نفس افراد (۱۹)، تحصیلات، دسترسی به منابع و حمایت سیاسی (۳۲) توجه نمود.

در این تحقیق جهت تبیین توانمندسازی روان‌شناختی از شاخص‌های خودتعیینی^۲، شایستگی^۳، معنی‌داری^۴، تاثیر^۵ و اعتماد^۶ استفاده شد. خودتعیینی به معنی احساس آزادی افراد در مورد چگونگی انجام کارهای خود می‌باشد.

- 2 - Self- determination
- 3 - Competence
- 4 - Meaning
- 5 - Impact
- 6 - Confidence

۱- استادیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری
(Email: Mchrmchian2004@yahoo.com)

جدول ۱- نظرات برخی صاحب‌نظران در زمینه توانمندسازی

صاحب‌نظر(ان)	موضوع
نامونگ و باکونجیوس (۲۶) آیود سولونیک (۱۲) کچوم و تریست (۲۴)	رهیافت کشاورز محور باعث توانمندسازی کشاورزان می‌گردد. فرایند توانمندسازی یک فرایند سخت و پیچیده ای است. توانمندسازی افراد با اینکه ممکن است هزینه بیشتری طلب کند؛ ولی منافع حاصل از توانمندسازی نسبت به هزینه صرف شده بیشتر است.
آلسوپ و همکاران (۱۰)	شاخص هایی که به طور مستقیم توانمندی را می‌سنجند شامل توانایی دسترسی به نهاده‌های تولیدی، دسترسی و استفاده از اعتبارات رسمی یا غیررسمی، دسترسی به زیرساخت ها، دسترسی به اطلاعات، تاثیر و توانایی کنترل انتخاب های مهم زندگی و شرکت در تصمیم‌گیری های اجتماعی است.
فلمینگ (۲۰) هولاندز و آفرمن (۲۲) نامونگ و باکونجیوس (۲۶) بانک جهانی (۳۴، ۳۵) ریورا و کامینگ (۲۸)	آموزش رکن اساسی در فرایند توانمندسازی می‌باشد. سبک رهبری مشارکتی یکی از اصلی‌ترین عوامل توانمندسازی افراد می‌باشد. توانمندسازی باعث توسعه ظرفیت ها شده که مردم را قادر به مدیریت بهتر پروژه‌ها می‌سازد. ترویج نقش مهمی در تواناسازی زنان ایفا می‌نماید.

در بین افراد صاحب نظر و متخصص توزیع و پس از کسب نظرات آن‌ها، اصلاحات لازم انجام شد. برای تعیین پایایی ابزار تحقیق، اقدام به آزمون مقدماتی شد و تعداد ۳۰ عدد پرسش نامه در بین کشاورزان به روش کاملاً تصادفی توزیع شد و از طریق مصاحبه و نظرخواهی تکمیل شدند. مقدار آلفای کرونباخ و تتای ترتیبی هر دو ۰/۹۱ به دست آمد. برای تجزیه تحلیل داده‌ها از SPSS 16 و LISREL استفاده شد. متغیرهای مستقل شامل سن، میزان سواد کشاورزان، تعداد اعضای خانواده، سابقه کار کشاورزی، میزان مشکلات مالی کشاورزان، منابع گرفتن وام توسط کشاورزان، روش های مناسب بدست آوردن اطلاعات کشاورزی، راه کارها (عوامل مثبت) در توانمندسازی روان شناختی کشاورزان، موانع در توانمندسازی روان شناختی کشاورزان و متغیر وابسته شامل شاخص های توانمندسازی روان شناختی کشاورزان استان مازندران بود.

نتایج

میانگین سن کشاورزان مورد مطالعه ۴۹/۳۱ سال بوده است. میانگین تعداد اعضای خانواده ۴ نفر بود. میانگین سابقه کار کشاورزی کشاورزان ۲۵/۵۸ سال بوده است. میانگین زمین کشاورزی کشاورزان ۱۱۲۶۸ مترمربع می‌باشد. میانگین میزان مشکلات مالی کشاورزان در حد زیاد می‌باشد و ۳۳/۴ درصد میزان مشکلات مالی خود را در حد خیلی زیاد ذکر کرده‌اند. جدول ۲ نشان می‌دهد که بیشترین وام توسط کشاورزان استان مازندران از بانک گرفته شد. طبق جدول ۳، مناسب-ترین روش از دیدگاه کشاورزان، شرکت در مدرسه در مزرعه کشاورز تشخیص داده شد.

جدول ۴ نشان می‌دهد که فراهم کردن وام و اعتبارات به کشاورزان در رتبه اول راهکارها (عوامل مثبت) برای توانمندسازی

شایستگی به آن معنا است که افراد اعتقاد دارند که مهارت و توانایی لازم برای انجام کارهای خود را دارند. همچنین معنی‌داری به معنای بالارزش بودن کاری که توسط افراد توانمند شده انجام می‌شود، تعریف شده است. شاخص تاثیر به معنای آن است که به افراد اجازه داده شود تا اینکه تاثیر واقعی بر محیط اطراف خود داشته باشند و نیز به آن‌ها در رابطه با اینکه تصمیماتشان لحاظ شود، اطمینان داده شود. در نهایت اعتماد به معنی آن است که افراد احساس کنند که با آن‌ها منصفانه و یکسان برخورد خواهد شد (۱۳، ۱۴، ۱۸، ۲۱، ۲۵، ۲۹ و ۳۳).

هدف کلی این تحقیق، مدل‌یابی شاخص های توانمندسازی روان شناختی کشاورزان استان مازندران ایران بود. برای دست یابی به این هدف، شاخص های توانمندسازی روان شناختی کشاورزان و عوامل تاثیرگذار بر آن شناسایی شدند.

مواد و روش‌ها

روش‌شناسی تحقیق، ترکیبی از روش های کمی و توصیفی-استنباطی بود. استان مازندران دارای ۱۶ شهرستان و ۲۹۹ روستا است (۲). جامعه آماری تحقیق شامل ۱۳۶۸۲۳۳ کشاورز استان مازندران بود (۷). برآورد حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران انجام شد و ۲۹۹ کشاورز انتخاب شدند. نمونه‌گیری طبقه‌ای با اختصاص متناسب در این مطالعه به کار برده شد. رتبه‌بندی نیز با استفاده از درصد ضریب تغییرات که از تقسیم انحراف معیار بر میانگین ضریب صد انجام می‌شود، صورت گرفت (۶). شناسایی عوامل موثر بر شاخص های توانمندسازی روان شناختی کشاورزان استان مازندران ایران با استفاده از مدل معادلات ساختاری بود.

به منظور تعیین روایی پرسش نامه، چندین نسخه از پرسش نامه

روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران بود.

جدول ۲- رتبه‌بندی منابع وام‌گیری کشاورزان استان مازندران (تعداد= ۲۹۹)

رتبه	منبع وام‌گیری	میانگین	انحراف معیار	درصد ضریب تغییرات
۱	بانک	۴/۰۸	۱/۳۳	۳۲/۶۰
۲	دوستان و همسایه‌ها	۳/۸۹	۱/۴۰	۳۵/۹۹
۳	کشاورزان دیگر	۳/۶۵	۱/۴۶	۴۰
۴	فامیل‌ها	۳/۶۰	۱/۵۱	۴۱/۹۴
۵	قرعه‌کشی در محل	۳/۵۲	۱/۵۶	۴۴/۳۲
۶	مغازه‌داران	۳/۵۳	۱/۵۸	۴۴/۷۶

طیف لیکرت: هیچ (۰)، خیلی کم (۱)، کم (۲)، متوسط (۳)، زیاد (۴)، خیلی زیاد (۵)

جدول ۳- رتبه‌بندی روش‌های مناسب به دست آوردن اطلاعات کشاورزی توسط کشاورزان استان مازندران (تعداد= ۲۹۹)

رتبه	روش	میانگین	انحراف معیار	درصد ضریب تغییرات
۱	شرکت در مدرسه در مزرعه کشاورز	۴/۱۸	۱/۱۷	۲۷/۹۹
۲	ارتباط با مروجان و کارشناسان کشاورزی	۴/۰۱	۱/۲۵	۳۱/۱۷
۳	جلسه بحث و سوال و جواب	۴/۱۴	۱/۳۱	۳۱/۶۴
۴	کشاورزان دیگر	۴/۰۲	۱/۲۹	۳۲/۰۹
۵	کارگاه‌های آموزشی	۴/۱۵	۱/۳۴	۳۲/۲۹

مقیاس سنجش = طیف لیکرت: هیچ (۰)، خیلی کم (۱)، کم (۲)، متوسط (۳)، زیاد (۴)، خیلی زیاد (۵)

براساس جدول ۵، سطح سواد پایین‌ترین مانع در توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران بود. بر طبق یافته‌های تحقیق، ۲۶/۷ درصد از کشاورزان در این تحقیق، بی‌سواد و ۱۶/۹ درصد نیز در حد خواندن و نوشتن به صورت ابتدایی سواد داشتند. جدول ۶ نشان می‌دهد که بیشترین ارتباطات کشاورزان با اهالی روستا بوده است.

جدول ۴- رتبه‌بندی راه کارها در توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران (تعداد= ۲۹۹)

رتبه	راه کار	میانگین	انحراف معیار	درصد ضریب تغییرات
۱	فراهم کردن وام و اعتبارات به کشاورزان	۴/۰۷	۱/۲۸	۳۱/۴۵
۲	شرکت در کلاس‌های ترویجی- آموزشی	۴/۰۳	۱/۳۱	۳۲/۵۱
۳	پس‌انداز جمعی پول	۳/۸۹	۱/۴۲	۳۶/۵۰
۴	عضویت در یکی از سازمان‌های محلی	۳/۷۳	۱/۴۶	۳۹/۱۴
۵	عضویت در تعاونی‌های تولیدی	۳/۷۲	۱/۴۶	۳۹/۲۵

مقیاس سنجش = طیف لیکرت: هیچ (۰)، خیلی کم (۱)، کم (۲)، متوسط (۳)، زیاد (۴)، خیلی زیاد (۵)

جدول ۵- رتبه‌بندی موانع در توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران (تعداد= ۲۹۹)

رتبه	مانع	میانگین	انحراف معیار	درصد ضریب تغییرات
۱	سطح سواد پایین	۴/۰۸	۱/۲۶	۳۰/۸۸
۲	کمبود سرمایه	۳/۶۶	۱/۴۰	۳۸/۲۵
۳	در دسترس نبودن بازار مناسب جهت فروش محصولات	۳/۷۶	۱/۴۷	۳۹/۱۰
۴	اعتماد به نفس پایین کشاورزان	۳/۷۲	۱/۴۹	۴۰/۰۵
۵	عدم حمایت دولت از کشاورزان	۳/۷۹	۱/۵۴	۴۰/۶۳
۶	در دسترس نبودن جاده مناسبی بین روستا و شهر	۳/۵۶	۱/۴۹	۴۱/۸۵
۷	داشتن تجربیات ناموفق قبلی	۳/۶۶	۱/۵۵	۴۲/۳۵

مقیاس سنجش = طیف لیکرت: هیچ (۰)، خیلی کم (۱)، کم (۲)، متوسط (۳)، زیاد (۴)، خیلی زیاد (۵)

جدول ۶- رتبه‌بندی نحوه ارتباطات کشاورزان استان مازندران (تعداد= ۲۹۹)

رتبه	درصد ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	ارتباط
۱	۲۰/۷۶	۰/۹۳	۴/۴۸	اهالی روستا
۲	۲۵/۱۸	۱/۰۷	۴/۲۵	شرکت در کارهای دسته‌جمعی
۳	۲۵/۴۱	۱/۰۸	۴/۲۵	روستاها و دیگر
۴	۳۱/۲۰	۱/۲۷	۴/۰۷	کشاورزان دیگر
۵	۳۱/۸۲	۱/۲۶	۳/۹۶	نانوایی
۶	۳۷/۰۷	۱/۳۴	۳/۶۲	شهر
۷	۳۷/۵۰	۱/۴۱	۳/۷۶	شرکت در جلسات مذهبی
۸	۳۸/۸۱	۱/۴۴	۳/۷۱	پایگاه بسیج
۹	۳۹/۲۵	۱/۴۶	۳/۷۲	تعاونی روستایی
۱۰	۴۲/۱۶	۱/۵۶	۳/۷۰	مرکز مخابرات
۱۱	۴۲/۳۵	۱/۵۵	۳/۶۶	شرکت در جلسات عمومی شورای اسلامی روستا
۱۲	۴۴/۰۱	۱/۵۸	۳/۵۹	شرکت در کلاس‌های آموزشی و ترویجی کشاورزی
۱۳	۴۴/۰۷	۱/۵۶	۳/۵۴	کانون فرهنگی مسجد
۱۴	۶۴/۲۱	۱/۷۴	۲/۷۱	خانه بهداشت

مقیاس سنجش = طیف لیکرت: هیچ (۰)، خیلی کم (۱)، کم (۲)، متوسط (۳)، زیاد (۴)، خیلی زیاد (۵)

جدول ۷- رگرسیون چندگانه تبیین توانمندسازی روان شناختی کشاورزان استان مازندران

متغیرهای پیش‌بین	B	اشتباه استاندارد B	Beta	t	sig
عدد ثابت	۲/۳۳	۰/۲۲	-	۱۰/۵۳	۰/۰۰
منابع وام‌گیری	۰/۱۵	۰/۰۲	۰/۳۲	۶/۱۲	۰/۰۰
راه کارها (عوامل مثبت)	۰/۱۷	۰/۰۴	۰/۲۵	۴/۹	۰/۰۰
روش‌های آموزشی	۰/۱۳	۰/۰۳	۰/۲۲	۴/۱۹	۰/۰۰
موانع	-۰/۰۸	۰/۰۴	-۰/۱۱	-۲/۲۱	۰/۰۳

$R = ۰/۴۸$ $R^2 = ۰/۲۳$ Adjusted R Square = $۰/۲۲$ $F = ۲۱/۵۲$ داری = سطح معنی داری

نتایج رگرسیون چندگانه در جدول ۷ نشان داد که ۲۲ درصد واریانس توانمندسازی روان شناختی کشاورزان استان مازندران توسط چهار عامل منابع وام‌گیری، راه کارها (عوامل مثبت)، روش‌های آموزشی و موانع تبیین شد. همچنین منابع وام‌گیری دارای بیشترین اهمیت با بتای ۰/۳۳ در پیش‌بینی توانمندسازی روان شناختی کشاورزان استان مازندران است.

معادله خط رگرسیون توانمندسازی روان شناختی کشاورزان استان مازندران در زیر آمده است.

$Y = ۲/۳۳ + ۰/۱۵$ (منابع وام‌گیری) $- ۰/۰۸$ (موانع) $+ ۰/۱۷$ (راه کارها) $+ ۰/۱۳$ (روش‌های آموزشی) $+ ۰/۱۳$ (موانع) $- ۰/۰۸$ (موانع)

شاخص‌های توانمندسازی روان شناختی از عناصر مختلف تاثیر می‌پذیرند که مهمترین عامل موثر بر خودتعیینی توانمندسازی، عوامل مثبت است که ضریب مسیر آن ۰/۶۲ می‌باشد. مهمترین تاثیر بر شایستگی توانمندسازی راه ارتباطات با ضریب مسیر ۰/۴۰ دارد. موانع و منابع وام‌گیری تاثیر بعدی را بر شایستگی با ضریب‌های مسیر به ترتیب، ۰/۳۵ و ۰/۱۹ داشتند. تاثیر روش‌های آموزشی و عوامل

همان‌طور که مشخصه‌های برازندگی جدول ۹ نشان می‌دهد شاخص ریشه میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA) برابر ۰/۰۰۰ می‌باشد که بیان‌گر برازش خوب مدل است. معیار دیگر برای برازش این مدل، بالا بودن تقریبی شاخص نیکویی برازش (GFI)، شاخص نیکویی برازش اصلاح شده (AGFI) و نزدیک بودن مقدار آن‌ها به یکدیگر می‌باشند که تاییدی دیگر برای برازش مدل می‌باشد. هر چه شاخص ریشه میانگین مربعات باقیمانده (RMR) برای مدلی نزدیک‌تر به صفر باشد، مدل مذکور برازش بهتری دارد که مدل از نظر این معیار نیز مناسب می‌باشد. همچنین نسبت کای اسکویر به درجه آزادی کمتر از ۲ می‌باشد که تاییدی بر برازندگی

مدل است. در شکل ۱ متغیرهای مکنون تاثیرگذار بر شاخص‌های توانمندسازی روان‌شناختی نشان داده شده است.

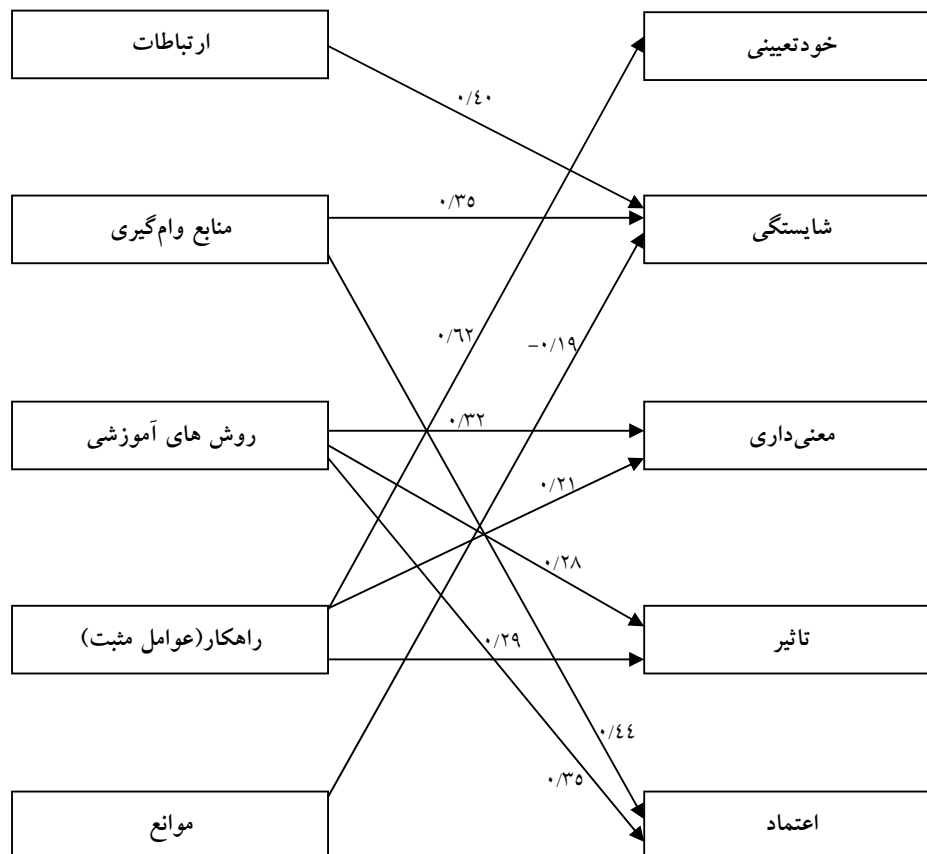
جدول ۸- اثرات کل در مدل لیزرلی

به	مسیراز	ارتباطات	منابع وام‌گیری	روش‌های آموزشی	راهکار(عوامل مثبت)	موانع
خودتعیینی						۰/۶۲
شایستگی	۰/۴۰		۰/۳۵			-۰/۱۹
معنی‌داری				۰/۳۲		۰/۲۱
تاثیر				۰/۲۸		۰/۲۹
اعتماد			۰/۴۴	۰/۳۵		

جدول ۹- شاخص‌های برازندگی مدل نهایی توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران

شاخص	RMSEA	NFI	CFI	GFI	AGFI	RMR	χ^2	P	df
مقادیر	۰/۰۰۰	۰/۸۵	۱	۰/۹۰	۰/۸۹	۰/۰۹۰	۷۵۴/۵۶	۰/۰۰۰	۱۸۰۹

$$\frac{\chi^2}{df} = 0.42 < 2$$

شکل ۱- مدل متغیرهای مکنون موثر بر شاخص‌های توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران برطبق بتا

بحث و نتیجه‌گیری

میانگین سابقه کار کشاورزی کشاورزان ۲۵/۵۸ سال بوده است؛ که نشان‌دهنده سابقه کاری بالای کشاورزان و داشتن مقدار زیادی دانش بومی است. اصل توجه به دانش بومی یک عامل مهم در ترویج کشاورزی برای توانمندسازی کشاورزان می‌باشد. به جای نادیده گرفتن دانش بومی، ماموران ترویج باید آن را درک کنند، قبل از اینکه نوآوری جدیدی را برای پذیرش توصیه کنند (۳۱) و گامی در جهت توانمندسازی کشاورزان بردارند.

با توجه به درصد بالای بی‌سوادی و کم‌سوادی کشاورزان ضرورت دارد که در روش‌های آموزشی مورد استفاده در کشاورزی، بیشتر از روش‌های غیرنوشتاری و تصویری استفاده کرد. میانگین میزان مشکلات مالی کشاورزان در حد زیاد می‌باشد و ۳۳/۴ درصد میزان مشکلات مالی خود را در حد خیلی زیاد ذکر کرده‌اند. بنابراین کشاورزان از نظر مالی دارای مشکل هستند.

نتایج رگرسیون چندگانه نشان داد که ۲۲ درصد واریانس توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران توسط چهار عامل منابع وام‌گیری، راهکارها (عوامل مثبت)، روش‌های آموزشی و موانع تبیین شد. همچنین منابع وام‌گیری دارای بیشترین اهمیت با بتای ۰/۳۳ در پیش‌بینی توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران است.

منابع وام‌گیری به ترتیب رتبه شامل بانک، دوستان و همسایه‌ها، کشاورزان دیگر، فامیل‌ها، قرعه‌کشی در محل و مغازه‌داران بودند. با توجه به مشکلات مالی زیاد کشاورزان و تاثیر زیاد منابع مالی بر توانمندسازی روان‌شناختی آن‌ها، ضرورت دارد در این خصوص مساعدت لازم برای تامین منابع مالی کشاورزان به عمل آید.

راهکارها (عوامل مثبت) با بتای ۰/۲۵ بر توانمندسازی روان‌شناختی موثر بودند. متغیرهای عامل مثبت به ترتیب رتبه شامل فراهم کردن وام و اعتبارات به کشاورزان، شرکت در کلاس‌های ترویجی - آموزشی، پس‌انداز جمعی پول، عضویت در یکی از سازمان‌های محلی، عضویت در تعاونی‌های تولیدی بودند.

دانیادا (۱۷) سازمان کشاورزان را به عنوان یک مکانیزم کلیدی برای حمایت از توانمندسازی کشاورزان و آلسوپ و همکاران (۱۰) نیز عضویت در یک سازمان را از شاخص‌هایی می‌داند که بطور غیرمستقیم توانمندی را می‌سازند. فلمینگ (۲۰) آموزش را رکن اساسی در فرایند توانمندسازی می‌داند. بخش ترویج و آموزش کشاورزی می‌تواند سهمی عمده و غیرقابل چشم‌پوشی در فرایند توانمندسازی داشته باشد (۱ و ۳۰). همچنین ترویج باید به مشکل‌سازی و سازماندهی گروه‌های کشاورزان کمک کند (۱۵). بانک جهانی (۳۶) و اوروا (۱۱)، اعتبارات خرد را یکی از عمومی‌ترین

راه‌های توانمندسازی اقتصادی ذکر می‌کنند.

روش‌های آموزشی با بتای ۰/۲۲ بر توانمندسازی روان‌شناختی موثر بودند. بنابراین ضرورت دارد که با استفاده از روش‌هایی مانند شرکت در مدرسه در مزرعه کشاورز، ارتباط با مروجان و کارشناسان کشاورزی، جلسه بحث و سوال و جواب، کشاورزان دیگر و کارگاه‌های آموزشی کشاورزان را توانمندتر کرد.

موانع بر توانمندسازی روان‌شناختی با بتای ۰/۱۱ - موثر بودند. متغیرهای عامل منفی به ترتیب رتبه شامل سطح سواد پایین، کمبود سرمایه، در دسترس نبودن بازار مناسب جهت فروش محصولات، اعتماد به نفس پایین کشاورزان، عدم حمایت دولت از کشاورزان، در دسترس نبودن جاده مناسبی بین روستا و شهر و داشتن تجربیات ناموفق قبلی بودند. دوور (۱۹) اعتماد به نفس پایین افراد را از موانع توانمندسازی می‌داند و اسپریتزر (۳۲) تحصیلات، دسترسی به منابع و حمایت سیاسی را از عوامل اصلی موثر بر توانمندسازی معرفی می‌کند.

روش‌های آموزشی بر شاخص‌های معنی‌داری، تاثیر و اعتماد توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران تاثیر دارد. بنابراین می‌توان گفت که روش‌های آموزشی می‌تواند بر تشکیل سرمایه انسانی (ارتقا و بهبود ظرفیت تولیدی افراد) و جلوگیری از فرسایش انسانی موثر باشد. شعبانعلی‌فمی و همکاران (۵) معتقدند که سرمایه انسانی از طریق تراکم و انباشت آموزش و پرورش بدست می‌آید و ملک‌محمدی (۸) معتقد است که ترویج و آموزش کشاورزی در کنترل فرسایش انسانی نقش دارد.

پیشنهادها

- با توجه به اینکه منابع وام‌گیری بر توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران نقش دارد، ضرورت دارد که مساعدت لازم برای تامین منابع مالی کشاورزان (به ویژه اعتبارات خرد) برای توانمندسازی روان‌شناختی بیشتر کشاورزان صورت گیرد.

- با توجه به اینکه روش‌های آموزشی بر توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران نقش دارد، توصیه می‌شود که شرکت بیشتر کشاورزان در کلاس‌های ترویجی - آموزشی و استفاده از روش‌های آموزشی مناسب مانند شرکت در مدرسه در مزرعه کشاورز، ارتباط با مروجان و کارشناسان کشاورزی، جلسه بحث و سوال و جواب، کشاورزان دیگر و کارگاه‌های آموزشی و تاکید بر روش‌های غیرنوشتاری و تصویری در آموزش کشاورزان مورد توجه بیشتری قرار گیرد.

- موانع بر توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران نقش منفی دارد. بنابراین توصیه می‌شود که موانع توانمندسازی روان

کشاورزان استان مازندران)، به ارتباطات، منابع وام‌گیری و موانع توانمندسازی مانند سطح سواد پایین، کمبود سرمایه و در دسترس نبودن بازار مناسب جهت فروش محصولات توجه شود.

– روش‌های آموزشی می‌تواند برای باارزش بودن کاری که توسط کشاورز انجام می‌شود (معنی‌داری توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران) موثر باشد. بنابراین روش‌های آموزشی باید برای تشکیل سرمایه انسانی در کشاورزی و جلوگیری از فرسایش نیروی انسانی مورد توجه قرار گیرد.

– برای اینکه کشاورزان بتوانند تاثیر واقعی بر محیط اطراف خود داشته باشند (شاخص تاثیر توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران) بیشتر بر راه‌کارهایی مانند فراهم کردن وام و اعتبارات به کشاورزان، شرکت در کلاس‌های ترویجی-آموزشی، پس‌انداز جمعی پول، عضویت در یکی از سازمان‌های محلی و تعاونی‌های تولیدی توجه گردد. همچنین مشارکت هرچه بیشتر کشاورزان در روش‌های آموزشی ضروری است.

شناختی شامل سطح سواد پایین، کمبود سرمایه، در دسترس نبودن بازار مناسب جهت فروش محصولات، اعتماد به نفس پایین کشاورزان، عدم حمایت دولت از کشاورزان، در دسترس نبودن جاده مناسبی بین روستا و شهرو داشتن تجربیات ناموفق قبلی مورد توجه قرار گیرد.

– راه‌کارهایی مانند متشکل‌سازی و سازماندهی گروه‌های کشاورزان با کمک ترویج در زمینه مسایل مالی، تولیدی و اجتماعی مورد توجه قرار گیرد.

– پیشنهاد می‌شود برای احساس آزادی افراد در مورد چگونگی انجام کارهای خود (خودتعیینی توانمندسازی روان‌شناختی کشاورزان استان مازندران) بیشتر بر راه‌کارهایی مانند فراهم کردن وام و اعتبارات به کشاورزان، شرکت در کلاس‌های ترویجی-آموزشی، پس‌انداز جمعی پول، عضویت در یکی از سازمان‌های محلی و تعاونی‌های تولیدی توجه گردد.

– توصیه می‌شود برای مهارت و توانایی لازم برای انجام کارهای خود در کشاورزان (شایستگی توانمندسازی روان‌شناختی

منابع

- ۱- اسکونز ا. و تامسون ج. ۱۳۸۳. فراسوی رهیافت کشاورز نخست: دانش روستاییان، پژوهش کشاورزی و ترویج. (مترجمان موسی موسوی زوز و علی کمالی). چ اول. سلسله انتشارات روستا و توسعه. تهران.
- ۲- پوراسکندر ع، غلامی پ، فراهانی ن، کریمی ب. و جعفری م. ۱۳۸۵. شناسنامه آبدی‌ها، دهستان‌ها و بخش‌های استان مازندران سال ۱۳۸۵. ج اول. معاونت برنامه‌ریزی استانداری مازندران.
- ۳- ریاحی ب. ۱۳۸۵. توانمندسازی نیروی انسانی یک وظیفه یا یک ضرورت. صنعت و توسعه.
- ۴- شادلو ش. ۱۳۷۹. نقش فرهنگ در متعادل ساختن نگرش‌های جنسیتی برای توانمندسازی زنان با تاکید بر اسناد بین‌المللی. مجموعه مقالات اولین همایش توانمندسازی زنان. فصلنامه فرهنگی، پژوهشی مرکز مشارکت زنان.
- ۵- شعبانلی فمی ح، کلاتری خ، و اسدی ع. ۱۳۸۷. مباحث نوین در ترویج و آموزش کشاورزی. ج اول. انتشارات خوشبین. تهران.
- ۶- کلاتری خ. ۱۳۸۲. پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی-اقتصادی. نشر شریف، تهران.
- ۷- مرکز آمار ایران. ۱۳۸۵. نتایج کلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵. قابل دسترس در: <http://www.sci.org.ir/content/userfiles/census85/census85/koli.85.pdf>
- ۸- ملک محمدی ا. ۱۳۷۷. ترویج و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی. ج دوم مبانی. مرکز نشر دانشگاهی. تهران.
- 9- Albee A. 1994. Support to women's productive and income-generating activities. UNICEF Evaluation and Research Working Paper Series No.1.
- 10- Alsop R., Frost M., and Jeremy B. 2005. Empowerment in practice from analysis to implementation. South Asia Environment and Social Unit. World Bank, Washington, DC.
- 11- Arora S. 2011. Women empowerment through microfinance intervention in the commercial banks: An empirical study in the rural India with special reference to the state of Panjab. Int. J. Eco. Res. 2(2): 35-45. Available at [http://www.ijeronline.com/documents/volumes/Vol2issue2/ijer20110202\(5\).pdf](http://www.ijeronline.com/documents/volumes/Vol2issue2/ijer20110202(5).pdf)
- 12- Aud solving N. 2007. Tools for empowerment in local risk management. Department of media. University of Stavnger.
- 13- Bendar R.L., and Peterson S.R. 2006. Self esteem paradoxes and innovations in clinical theory and practice Washington, AC American Psychological Association.
- 14- Borghei R., Jandaghi G., Matin H.Z., and Dastani N. 2010. An examination of the relationship between empowerment and organizational commitment. International Journal of Human Sciences. 7:2. PP:63-79. Available at <http://www.insanbilimleri.com/en>.
- 15- Charmchian Langerodi M., Malakmohammadi I., Chizari M., and Seidavi A. 2011. The role of sericulture extension

- for revitalizing of silkworm cocoon production in Iran. *Journal of Food, Agriculture and Environment*. 8(3&4): 1113-1119.
- 16- Cheston S., and Khun L. 2002. Empowering women through microfinance. Daley-Harris San(ed). Bloomfield, Connecticut.
- 17- Danida. 2004. Farmer empowerment: Experiences, lessons learned and ways forward. Danish Institute of International Studies. Available at <http://www.neuchatelinitiative.net/english/FarmerEmpowerment-experienceslessonslearnedandwaysf.DOC>
- 18- Denison D. 1984. Bringing corporate culture to the bottom line. *Organizational Dynamics*. 13(2) PP:4-6.
- 19- Dover K. 1995. Avoiding Empowerment Trap. *Management Review*. 51-53.
- 20- Fleming P.C. 2000. Empowerment Strengthens the rock. *Management Review*, PP: 34-36.
- 21- Hancer M., and Georg T. 2005. Psychological empowerment of non-supervisory employees working in full-service hospitality. *Management*. 22. PP:3-5.
- 22- Hollander E.P., and Offerman, L. R. 1990. Power and leadership in organization. *American psychologist*. PP: 179-182.
- 23- Ilyes P. 2003. Ambivalents elites and conservative modernizers studying sideways in transnational context. *Institute of Cultural Anthropology and European Ethnology*. PP50.
- 24- Ketchum D., and Trist E. 2006. All teams are created equal: How employee empowerment really works. Sage, New Berry Park, CA.
- 25- Lee M., and Koh J. 2001. Is empowerment really a new concept? *International Journal of Human*. 12: PP:684-695.
- 26- Namvong S. and Bacongus R. 2010. The farmer-driven approach and its contributions to farmer empowerment in the village extension system of Lao People's Democratic Republic. *Middle-East Journal of Scientific Research*. 6:2: 108-116.
- 27- Rifkin S.B. 2003. A framework linking community empowerment and health equity: It is matter of choice. *Journal of Health Population Nutrition*. 21: 168-180.
- 28- Rivera W.M., and Coming S.L. 1990. Empowering women through agricultural extension: A global perspective. *Journal of Extension*. 28 (4).
- 29- Rosenberg M. 1976. *Society and the adolescent self-image*. Princeton University Press.
- 30- Rolling N.G., and Engel P.G.H. 1999. The development of the concept of agricultural knowledge and information systems (AKIS): Implications for extension. Elsevier Science Publishers, Amsterdam.
- 31- Singh T., Bhat M., and Khan M.A. 2009. *Sericulture Extension: Principles & management*. APH Publishing Corporation.
- 32- Spreitzer G.M. 1995. Psychological empowerment in work place: dimensions, measurement and validation. *The Academy of management Journal*. 38(5): 1442-1465.
- 33- Thomas K.W., and Velthouse B.A. 1990. Cognitive elements of empowerment: An interpretive model of intrinsic task motivation. *Cad manage rev*. P666.
- 34- World Bank. 1996. *The world bank Participation sourcebook*. Washington D. C. The World Bank.
- 35- World Bank. 2002. *Empowerment and poverty reduction: A sourcebook*. Washington D. C. The World Bank.
- 36- World Bank. 2005. *Rural women's development and empowerment project, India. Staff Appraisal Report 16031-IN*. South Asia Environment and Social Unit, World Bank, Washington, DC